

Mikszáth Kálmán palócai és atyafiai

Az írói siker, a művészi eredmény olykor sokáig várat magára. Irodalmunk két nagy egyénisége: Mikszáth és Móricz — bízást mondhatni — azonos körülmények, egyező bizonytalanságok között küzdöttek, reménykedtek elismertetésükért, hogy az első rájuk villanó dicsfény aztán erősödjék, állandósuljék, hírük-nevük fedezeteként minél több és minél jobb művekkel lépjenek a nyilvánosság elé. Mikszáth — amint az életrajzából ismeretes — kilencven évvel ezelőtt adatta ki *A tót atyafiak*, majd négy hónap múlva *A jó palócok* címen személyes sorsát, írói pályáját, művészi jellemét meghatározó két kötetét. Az országos siker, föltétlen elismerés nem egészen tíz évig késett, valósággal váratott magára. Hasonlatosan alakult, húzódozott Móricz Zsigmond belépése is az irodalmi köztudatba: a *Hét krajcár* meg a *Sárány* megjelenését — 1908 táján — nála is majdnem tíz esztendő emésztő kudarca, kilátástalan küzdelme, szakadatlan kísérletezése, eszmélkedő útkeresése előzte meg, hogy azután egyre fölfelé ívelő, nagy írói pályájának nyitányai legyenek eme kötetek. A hazai elbeszélő művészet e két nagy alakja még abban is megegyezik, hogy ki-ki a maga módján vált a paraszti élet valóság-hű ábrázolójává, majd saját koruk egész társadalmának következő bírálójává. Megegyeznek továbbá abban is, hogy föltűnésüket jelző első kötetük sikerét azonnal egy-egy jobb másodikkal tetézték.

A nagy emberek, kiváltságos személyiségek rendszerint kellő időben lépnek színre, szinte a történelem hallgatólagos parancsa szólítja őket cselekvésre, egy hiányzó űr betöltésére. Mikszáth Kálmán várta, kereste az elkötelező alkalmat, amikor oly sok balsiker, kínos kudarc, emésztő anyagi gondok nyomán megtalálta hangját, helyét, idejét színrelépésének. Csodálatosan bonyolult alkotáslélektani folyamat végső pontján, — tehát 1881–1882-ben — művészi eszközeinek, az írásmesterség műhelytitkainak birtokeában következett igazi sikerének valóságos kezdete: *A tót atyafiak* megjelenését követő általános elismertetése, hogy rövid hónapok múlva *A jó palócok* kötete föltegye a koronát.

Igen jellemző, hogy a Szegeden újságíróskodó Mikszáthnak fővárosba kerülését elsősorban nem szépirodalmi tevékenységének köszönhetette, hanem élénk szellemű újságírói munkásságának, a filléres robotmunkának. A szunnyadozó írói becsvágy azonban színezte, élénkítette a szokványos feladatokat.

Szegedi élete egyébként bővelkedett eseményekben: az 1879-es nagy árvíz, majd a város rohamos újjáépítése mellett házasságának fölbomlása, kényszerű válása megannyi tényező, hogy az élet mélyére látni kénytelenedjék. A környezet, az alföldi parasztság különös jellegzetessége, bájos egyéniségük, szokásmódjuk, alaptermészetük állandó figyelemre, táguló szemléletre, szülőföldjével való összevetésekre ösztönözték a kezdő író:

nem lehet mellőzni e tekintetben a szegedi parasztság nyelvének ősiségét, egyszerűségét, kifejező, összevonó erejét sem. Egy törekvő fiatal író számára nagyszerűbb iskola (ő utána még sokan jártak abba) máshol nehezebben nyilhatott volna mint akkor Szegeden. Írói szemléletmódját történetesen a nógrádi és a Szeged-környéki parasztság szükségképpen kínáló hasonítása mélyítette, alakította ki. Lényegében azonos sors helyzetben élt ezideig parasztságunk a Tisza mentén és az Ipoly tájékán is, az alföldi sík rónaságon és a felvidéki görbeországban, de vérmérsékletük, kedélyük, észjárásuk, szorgalmuk a külső szemlélet szerint mégis különbözött.

Mikszáth az alföldi parasztban fedezte föl a palócot, az egyező meg az eltérő vonások tudatosították benne, hogy a magyar paraszt általában milyen nagyszerű művészi nyersanyag. Az írónak kezére játszott az újságíró és viszont: sokat, sokfélét írt a Szegedi Naplóba, sőt a mondott két kötet elbeszéléseinek, életképeinek, rajzainak magvai benne rejtettek szegedi változataikban is, egyik-másik változatlan szöveggel került bele kötetébe. Megelőző hírlapi megjelenésükkel azonban a közönség minden észlelete nélkül maradtak volna, ha az író kedvező alkalmat, szerencsés keze, éber figyelme össze nem fogta volna őket s kötetbe illően nem húzta volna feszesebbre némelyik cselekményét, meg nem igazítja, meg nem fékezi a stílus bő áradását.

Sikerének különösebb titkai nincsenek. Műfaji, tartalmi, szemléleti újdonságához egy sajátosan egészséges érzélemvilág járul. Érdekes, egyéniesített alakok léptek az olvasók elé. Mindemellett tömören szerkesztett, egyetemes, rövid rajzai meglesett, megfigyelt élethelyzeteket vetítenek elének. Alakjait tehát nem annyira elképzelte, mint inkább a szó teljesebb értelme szerint, le- és megrajzolta mozgóképekben; helyzeteket, jeleneteket életteli valóságban rögzített. Elbeszélő elődeivel és novelláíró kortársával szemben ő új, eleven pezsgő szellemiséggel látta és ítélte meg a parasztság sorsát, észlelte annak öntudatát, osztályhelyzetéből származó különbségét, tehát mindazokat az értékeket, amelyek szétfoszlatták az együgyű, érintetlen élet mesés boldogságát. A békés idill fátyla mögött lappangó válságokat minősítette, a társadalmi alacsonyabbrendűséget mélyen fájlalta, az elmaradottságot keményen hangsúlyozta. Élénk valóságérzékéből fakad éles ítélete, fölényes humora, megbocsátó gyöngédsége, tisztult szeretete. A nógrádi népnek nemcsak társadalmi adottságait tárta föl, hanem a nép szellemiségét is mindenestül magáévá tette: a népnyelv zamatát szüntelen ízlelgeti olvasóival, az egykor hallott népdalok nemcsak fölbukkannak, hanem ritmikus, ütemes mondatokat, szólamokat csalogattak tolla hegyére – kötetlen szövege díszeként. Már többen kimutatták írónk nyelvének numerozitását. Ha e példákat szaporítanánk, közhellyé sülyesztenénk azokat. Mindez azt eredményezte az ő írói gyakorlatában, hogy párbeszédei, leírásai az élő szó közvetlenségével hatnak mostan emlegetett két kötetében is. Alakjait a valóság talaján mozgatja, széleskörű, változatos, egyéniesített férfiak, asszonyok, lányok népesítik be világát. A nógrádi táj parasztjaitól indult el s eljutott a társadalom egykorú és múltbeli történeti figuráihoz és amikor képzetét hívta segítségül, akkor se szépített, akkor is az élet teljessége sugárzik minden egyes művének lapjairól; maga az élet s nem kép-

zeletének csalóka játéka gyönyörködtet. Mindez korántsem jelenti azt, mint-ha szándékosan torzította volna el kedvezőtlen jellemű alakjait, őket is jellemzi életeleven észjárásuk s emeli a legtöbbit az átlagos szint fölé.

Ama kisvilág e két elsősikerű kötetben tehát egy valóságérzékű író mutat be, az alapokat tárja föl, ahonnan nyíltak későbbi, következő műveinek csodás távlatai. Rendesen nagy meglepetésként hatott legtöbb művével és ez a jellemvonása mindmáig időszerűen ható érzékenységgel munkál: a nemzeti hiúság csábjaitól, görögtüzeitől távortartotta magát, ezért bírálhatta azok torz kinövéseit. A nemzetiséget, szűkebb hazájának szlovákságát kimondottan szerette, valódi természetüknek, öröklött hajlamaiknak, becsülendő értékeiknek megfelelő tiszteletben tartotta. Kritikai szellemének eme fölényes megnyilatkozása a természetes megbékélést, igazságos kiegyenlítődést szolgálta. Egyáltalán nem rajta múltott, hogy előremutató példája annakidején nem hathatott józanító mérséklettel a túlzások ellenében. Az ő atyafiai és jó palócai csupán csak a szeretetet ismerték: egyik sem hivatott többre a másiknál; józan, tiszta látásuk bizonyította, hogy őket gyermek módjára nem lehetett szembeálfítani. A nép mindig megérti egymást: írónk összegező nagy érdeme, hogy meglátta bennük, a palócokban és szlovákokban, általuk ábrázolta a gondolkodó, mélyen érző, személyes sorsokat vállaló és átélő embereket, akik önmaguknak – életük meg szépítésére – népi műveltséget, költészetet és díszítő művészetet teremtettek.

A tót atyfiak és A jó palócok irodalomtörténeti jelentősége, korszakváltó szerepe mindezzel még nem mérhető ki, de hiánytalanul nem is magyarázható meg. Az író tájhoz kapcsolódó valóság-tisztelete, kisvilágához való csökönös ragaszkodása föltétlenül fölülkerekedik minden úgynevezett vidékiességen, amit pedig oly szívesen szerettek – jelentőségét csökkentve – homlokára ragasztani. A regioanalizmus mindössze kezdetben egyik jellemzője írónknak. Elismerendő erénye, hogy korán megszabadult tőle, már első két kötetében egyetemes emberi vonások uralkodnak, mint aminők a független élethez való jog, a tulajdon tisztelete, az emberiség kötelező, egyszersmind kölcsönös megnyilvánulása, az egyéni képességek szabad kifejlesztése. Mindezeket azonban kezdetleges, elemi szinten levőknek észlelhetjük írónk különleges tapasztalatai nyomán, mivel a táji jegyeket nagyszerűen tudja az egyetemesség fogalmkörébe vonni; egyszerűen: alakjai elsősorban emberek s csak aztán egy tájnak szülöttei, palócok avagy szlovákok: atyfiak, sorstársak.

Szülőföldi tájelemek, földrajzi fogalmak, gyermekkori emlékek, palóc népköltészet és hiedelemvilág Mikszáth Kálmán mindenkori legfőbb forrásai, e többrétű egység szülte elsősorban e két kötetének legremekebb darabjait. Ma már – kilenc évtizeden át – valamennyi klasszikus műnek számít, alapos ismeretük önkéntes, beletartozik irodalmi műveltségünk eszköztárába, mint irodalmi minták az utóbbi évtizedek folyamán hatásuk, jelentőségük fokozódott.

A tót atyfiak elbeszélései (Az arany kisasszony; Az a fekete folt; Lapaj, a híres dudás; Jasztrabék pusztulása) fölülmúlhatatlanul megejtő gyöngédségről, odahajló szeretetről tanúskodnak, s ha itt-ott mégis föllép bennük bizonyos regényesség, kék köd, kezdetleges alakmozgatás, szétágazó cselekményvezetés, bőven kárpótolja a mindenkori olvasót az író meg-

ejtő humora, leírásainak meghitt bája, mindeneket megbocsátó szeretete. Nincsen e négy nagy elbeszélésnek olyan mozzanata, viszonyulása, amely ne éltetné írónk későbbi műveinek alakjait, ne módosítaná, ne színezné azoknak kedélyvilágát, cselekményét ne irányítaná.

A jó palócok tizenöt elbeszélése, rajza közül magasan kiemelkedik a Bede Anna tartozása című: a nép félelme és törvénytisztelete olyan magasfokú lélektani fejlesztést, fordulatot jelenít meg, ami önmagában is igazolná Mikszáth emberi és írói nagyságát. A néhai bárány című elbeszélés igazságkereső leányhősének kellemét, szépségét eszessége múlja felül. Az a pogány Filcsik vagy A bágyi csoda, a Tímár Zsófi özvegysege meg a Hová lett Gál Magda?, továbbá A kis csizmák valamint A gyerekek címűek nem egyszerű művészi remeklések a többiek hasonló értékei mellett, hanem egy bensőséges, közelről látott népnek dicsfénybevonása, csetlésének-botlásának felülről való megbocsátása.

Mindkét kötet nyilvánvalóan arról a gyöngéd, beszélő szeretetről tanúskodik, amely Mikszáthot mindenkor eltöltötte: szerette az embereket (enélkül pedig az író ne fogjon tollat): hitt is bennük, jóságukban, akaratukban, ártatlanságukban mélységesen bízott, Személyes ismerősöket örökített meg palóc vagy szlovák hőseiben, hozzájuk fűződő kapcsolata soha sem szakadt meg. Amikor negyvenéves írói jubileumának ünnepségén az üdvözlésekre válaszolt, a szülőföldjéről, Nógrád megyéről ezeket mondotta: „Külön szeretnék szólni hozzá, hogy elmondjam, hogy: csak nappal vagyok tőle elválva, amint testi szemeimet behúnyom, otthon vagyok, ott vagyok köztük . . .”

Az író álma örökkévalóvá hasszabbodott, könyveiben együtt kel életre, ébred szendergő álmából népével együtt, valahányszor értő kéz nyitja föl azokat, elsősorban A tót atyafiak meg a A jó palócok címűeket, a való élet és a megszépítő képzelet eme két nemes foglalatát.